

opdatering

Årbog for Vardemuseerne
& Ringkøbing-Skjern Museum

2017

Løgn fra Ende til anden
Oksballejrens Leder dementerer Meddelelse om Bordel i Oksbøl
„Esbjergbladet“ indeholdt i Gaar følgende opsigtsvækkende Meddelelse: „Der hvad vi erfarer, er der i Oksbøl sket en virkelig Forbrydelse“

H. Sverdrup Sverdrup
af Oksbøl, Næst i Danmark
af Oksbøl og Oksbøl, Næst i Danmark
af Oksbøl og Oksbøl, Næst i Danmark
af Oksbøl og Oksbøl, Næst i Danmark

opdatering

Årbog for Vardemuseerne &
Ringkøbing-Skjern Museum 2017

opdatering
Årbog for Vardemuseerne
& Ringkøbing-Skjern Museum 2017

© Forfatterne, Vardemuseerne
& Ringkøbing-Skjern Museum 2018

Redaktion: Christian Ringskou og Tine Lorange

Korrektur: Harriet Ludvigsen

Grafisk tilrettelæggelse: Tine Lorange

Forsidefoto: Niels A. Hansen

Fotos og illustrationer: med mindre andet er angivet
ved de enkelte fotos og illustrationer tilhører
billedmaterialet i denne bog Vardemuseerne,
Ringkøbing-Skjern Museum eller Arkæologi Vestjylland

Alle kort, Danmarks Højdemodel og
ortofotos: ©Geodatastyrelsen

Skrift: Myriad Pro

Papir: MultiArt Silk 130g

Omslag: 1/s 250g

Tryk: Strandbygaard Grafisk A/S, Skjern

ISBN 978-87-89834-97-9

ISSN 1903-9581

Kære Læser!

Velkommen til årets opdatering. Det er ottende gang Vardemuseerne og Ringkøbing-Skjern Museum udsender en fælles årbog, der beskriver noget af alt det, der sker på museumsområdet i de to kommuner.

Og som altid er årbogens indhold blandet. Denne gang er der en hel stribe artikler, der er resultatet af 20 antropologistuderendes feltarbejde i maj måned 2017 omkring Hvide Sande. Der er fine portrætter af Skjerns "Kornelius Blisand", Christian Hansen og Vestjyllands "Rembrandt", Christen Lyngbo. Der er artikler om museernes formidling både i landskabet og inde på museerne. Der er artikler om to forskellige flygtningelejre fra tiden

efter Anden Verdenskrig og vi fortsætter byvandringen gennem Ringkøbings gader før og nu. Der er fokus på jernalderens spader og deres rette brug og en artikel om alternativ medicin for hundrede år siden – som nu giver vore dygtige detektorfolk fund fra marken. Og så er der som i de tidligere årgange beretninger fra museumsforeningerne om deres aktiviteter og en oversigtsartikel om årets arkæologiske udgravninger.

Som altid kommer vi langt omkring – selvom vi holder os inden for de to kommuners grænser. Men der er meget historie her i Vestjylland. Og vi bliver ved med at finde nyt om den.

God læselyst

Kim Clausen og Claus Kjeld Jensen

● Lokalteter omtalt i de enkelte artikler

☞ Museer og udstillingssteder

● Arkæologiske udgravninger

- 18
- 35
- 62
- 50
- 44
- 74
- 158
- 206
- 149
- 125
- 100
- 211
- 87

Indhold

- 6** Museumsforeningernes årsberetninger
- 16** Årets gang i ArkVest
Af Lene B. Frandsen & Poul K. Jørgensen
- 18** Lyngsmose Nord
Af Palle Eriksen, Torben Egeberg & Per Ole Rindel
- 24** Huller i jorden
Af Henriette Lyngstrøm
- 35** Ringkøbings middelalderlige byprivilegier
Af Anders Bøgh
- 44** Rakkerpakket i Ringkøbing Amt
Af Caroline Larsen
- 50** Fra Torvet til havnen
Af Christian Ringskou
- 62** "Ja, saadan kan man jo blive ved at mindes"
Af Helen Borg
- 74** Købmand Christian Fabricius Hansen
Af Christian Ringskou
- 87** Fra Strøget til Skallingen
Af Daniel Henschen
- 96** Volta, Galvani, strøm i døde frøer og en kvaksalver fra Frederiksberg
Af Lars Chr. Bentsen
- 100** Blandt sovjetiske krigsfanger og flygtninge i Blåvandlejren
Af Harald H. Jepsen
- 125** At skabe orden i kaos
Af John V. Jensen
- 149** Forsvinde fra mands minde
Af John V. Jensen
- 158** Tarm Stole- og Møbelfabrik i over 100 år
Af Christian Lind Thomsen
- 169** På feltøvelse i Naturens Rige
Af Bodil Selmer, Afdeling for Antropologi, Aarhus Universitet
- 203** Naturens Rige
Af Lisbeth Lunde Lauridsen
- 206** Genstande på et museum
Af Holger Grumme Nielsen
- 211** Punktum, punktum, komma, streg
Af Pernille Ø. Sørensen & Anja Høegh
- 218** Årets udgravninger
Af arkæologerne i ArkVest
- 238** Tidstavle
- 239** Retteblad

Volta, Galvani, strøm i døde frøer og en kvaksalver fra Frederiksberg

Af Lars Chr. Bentsen

To gange i de sidste par år er der, fra ArkVests ansvarsområde, indleveret små kors af tynd kobberplade, fundet af Michael Kristiansen og Lasse Rahbek Ottesen. Da jeg første gang så sådan et kors blandt de mange spændende fund, detektorfolkene gør, spærrede jeg øjnene op. Jeg troede kortvarigt, der var tale om et lille hængekors fra ældre middelalder tydeligt beslægtet med det så kendte Dagmarkors, som befinder sig på Nationalmuseet. Da jeg fik orden på sanserne, begyndte jeg dog at undre mig over korsets bevaringsgrad, såfremt der virkelig skulle være tale om en 8-900 år gammel genstand. Finderne havde også undret sig og undersøgt genstanden, og vi blev enige om,

at der måtte være tale om et såkaldt "voltakors". Jeg blev nysgerrig på genstanden og dens historie.

Voltakors er ikke sjældne – en søgning i Museernes Samlinger på internettet afslører, at langt de fleste kulturhistoriske museer har flere voltakors i samlingerne. Det i sig selv fortæller, at voltakorsene havde en vis udbredelse i hele landet. Voltakors dukker op som detektorfund over hele landet, men et større fundbillede kan ikke angives på nuværende tidspunkt.

Hvad er et voltakors?

Voltakors daterer sig til årtierne omkring år 1900. En genstand, som fortæller en del om den tid, hvor den hører hjemme – ganske som alle andre genstande, om det drejer sig om en mønt fra 1100-tallet eller en sjælden stridsøkse fra enkeltgravskulturen. Korsene blev fremstillet i Danmark og markedsført i det meste af verden med næsten uanede, helbredende kræfter. De viser på den ene side den stigende bevidsthed om videnskab og medicin, men på den anden side griber de også godt fat i folketro og overtro, som stadig var rodfæstet, måske mest i landbefolkningen. Med udformningen som kors eller som en Davidsstjerne med vedhæftet kors benytter man sig af meget stærke, religiøse symboler og appellerer dermed til de troende, hvilket stadig i tiden omkring år 1900 var en meget stor del af befolkningen. Den store Davidsstjerne er endda forsynet med noget, der ligner en hebraisk indskrift, men den kan,

Til venstre korset fra Hodde, til højre korset fra Tistrup. De måler 39 x 30,5 mm.

så vidt vides, ikke læses.¹ På denne måde kunne voltakorset fungere som en mere klassisk amulet for mange forskellige kulturer og mennesker, samtidig med dens effekt – den genererer elektrisk strøm.

Alene navnet, voltakors, trækker spor tilbage til den tidlige videnskab. I midten af 1700-tallet havde den italienske læge og fysiker, Luigi Galvani, opdaget, at hvis man forbandt en nerve i et frølår til to forskellige metaller, trak musklerne i frølåret sig sammen. Luigi Galvani mente, at de bioelektriske kræfter sad i muskeltvævet. Det blev dog landsmanden, Allesandro Volta, der for alvor indså potentialet i opdagelsen. Han var fysiker og eksperimenterede sig frem til, at et såkaldt *galvanisk element* var mest effektivt, hvis man parrede zink og kobber. I mellem to plader af zink og kobber placerede han pap eller læder vædet i en svagt sur opløsning. Den sure opløsning ætsede ganske svagt på zinkpladen, og herved skete der en kemisk reaktion, der udløste en elektrisk spænding mellem de to metalskiver. Hermed var det bevist, at den elektriske strøm eksisterer udenfor det biologiske væv. Allesandro Volta fandt også ud af at serieforbinde flere *galvaniske elementer* i den såkaldte *Volta-søjle*. Denne opdagelse rapporterede han i 1800 til det engelske Royal Society, og dermed lagde han grunden til de batterier, der findes i næsten alle elektriske apparater i dag.

Voltakorset bestod af to ens kors, et af kobber, et af zink, med et stykke stof eller træ i mellem. Stoffet skulle man selv væde med enten eddike eller saltvand, og herved satte man gang i den samme elektrokemiske reaktion, som Allesandro Volta havde opdaget. Voltakorset generede da også, så vidt jeg har kunnet opspore, en målbar spænding på ca. 0,20 volt (måleenheden for elektrisk spænding, volt, er også opkaldt efter Allesandro Volta). Med de stærkeste symboler fra både kristendom (kors) og jødedom (Davidsstjernen) og moderne videnskab forenet i én og samme amulet, har producenten sikret sig størst mulig afsætning.

De kors, som Michael Kristiansen og Lasse Ottesen har indleveret, henholdsvis fra Tistrup og Hodde, mangler

Voltakors fra Vestsjælland med Davidsstjerne og kors og den originale emballage. Niels Peter Heskier havde udtaget patent på sin "opfindelse" i USA. Niels Peter Heskier fik patent på et galvanisk element udformet som et kors den 5. december 1893. Foto: Museum Vestsjælland.³

begge zink-delen. De to halvdele var oprindeligt sammenføjet med silketråd. Det er svært at afgøre, hvor almindelige voltakors er som detektorfund. Korsene erklæres ikke som danefæ og repræsenterer en tidsperiode, som kun få detektorfolk interesserer sig for. Derfor er der ingen tvivl om, at mange voltakors ikke bliver indsamlet. Men alene fra Arkvests område har jeg kendskab til over 15 fund, så meget tyder på, at korsene var meget udbredte.² Kobber er et ædelt metal, som bevares godt i jorden, men zink er uædelt, og det er forklaringen på, at komplette voltakors kun findes i museernes samlinger og ikke som detektorfund. At den silkesnor, der oprindeligt sammenføjede delene, ikke er bevaret, kan ikke undre.

Som det fremgår af emballagen til korsene, blev de solgt som "Prof. Heskiers Voltakors". Bag titlen og det lidt særprægede navn gemmer sig en Niels Peter Heskier, som i en årrække drev "Frederiksberg Chemiske Fabrikker". Heskiers profesortitel er mere end tvivlsom, og på en patentansøgning fra

1897 skriver han sig selv som grosserer, altså købmand. Han var oprindeligt bandagist (født i Thisted i 1843), men hans købmandsevner var tydelige.⁴

Heskiers egentlige profession som købmand skinner kraftigt igennem i brugsanvisningen. Korset var personligt og måtte ikke lånes ud. Man måtte ikke ophøre med at bære det, og selvom det nogle gange virkede med det samme, måtte man ikke opgive, hvis virkningen umiddelbart udeblev. Heskier forsøgte vel hermed at sælge flere kors. Ligeledes opfordredes man til at indberette om gavnlige effekter af korset til fabrikanten, og i flere annoncer reklamerede Heskier med udsagn fra bærere af korset. Var man uheldig at være en del af "den lidende Menneskehed," og var man særligt hårdt ramt af en af de utallige lidelser, korset var virksomt imod, kunne man endog anskaffe sig det ti gange så kraftige voltakors "med den store Volta-Stjerne."

Niels Peter Heskier holdt sig ikke tilbage, og man kan næsten danne sig et billede af ham som kvaksalveren i klassiske western-film. For at fuldende det billede, behøver man blot at nævne, at "Prof." Heskier sandelig også solgte en eliksir, kaldet "Sybilles Livvækker" – den var både styrkende og foryngende. Han døde i 1900, men annoncer fra Frederiksberg Chemiske Fabrikker var at finde i aviser og blade frem til omkring 1920.

Gad vide, om de, der har tabt kors i Hodde og Tistrup, fulgte Heskiers gode råd og skyndte sig at anskaffe et nyt, eller undlod de, da de måske ikke mærkede nogen forskel? Eller gik det dem måske som den kvinde, der troede, hun havde mistet sit kors? Hendes smerter indfandt sig igen efter ulykken, men efter nogle dage opdagede hun, at korset blot var gledet om på ryggen. "Dermed havde hendes Tro paa Voltakorset helbredende Virkning faaet sit Grundskud"⁵

Samtidig med at voltakorsene var populære, fandtes også såkaldte gigtkæder, som var armbånd, halskæder eller lændebælter med små, galvaniske elementer. Allerede Allesandro Volta selv var tidligt inde på, at *elektroterapi* kunne virke lindrende på bl.a. Rheumatisme.⁶ Trods popularitet var der dog også modstand mod voltakorsene. I

Når man købte et Volta-kors, lå denne seddel i emballagen. Foto: Museum Vestsjælland.

Berlin forbød politiet i 1897 apotekere at sælge korsene.⁷ Så vidt kom det vist aldrig i Danmark, og mens man nok kan betvivle effekten af et voltakors, så antyder deres udbredelse og det faktum, at de blev markedsført over så mange år, at de var meget populære.

Lars Christian Bentsen kan kontaktes på lcb@arkvest.dk

Noter

1. Vilhelm Møller-Christensen: Voltakors, tandhalsbånd, afførende S.K.F.-Kugler, dødsvarsler og anden humbug i en dansk læges praksis anno MCMVL. *Medicinsk Forum* årg. 10, 1957, s. 120-128.
2. En forespørgsel på Detektor Danmark, en stor gruppe på Facebook for detektorbrugere, har ydermere klarlagt, at voltakors generelt er relativt almindelige fund landet over.
3. Jeg vil gerne rette en tak til Martin Pavón, Museum Vestsjælland, for fotos af voltakors med emballage fra Museums Vestsjællands samling.
4. Hans-Otto Loldrup: *Dansk Medicin*. Frederiksberg 2014, s. 179.
5. Anders Uhrskov: *To nordsjællænderes erindringer*. København 1921, s. 34.
6. Axel Helmstädter: The history of electrotherapy of pain – or: what Voltaren has to do with voltage. *Pharmazie* 58, 2003, s. 151.
7. *The British Medical Journal* 1897, s. 842.